

een samenhangend geheel begrijpen of beschrijven' (181-182). En daarmee is de kous af. Omdat geschiedschrijving nu eenmaal tijdgebonden en cultureel bepaald is, zou niet meer mogelijk zijn dan 'een Europese geschiedenis van de wereld', waarin de (bewoners van de) niet-Europese gebieden pas aan bod komen als zij in contact komen met Europa of Europeanen, bijvoorbeeld als voorlopers van de Europese beschaving (Egypte, Mesopotamië) of als volken die door Europeanen worden 'ontdekt' en onderworpen (zoals Indianen, Afrikanen en Aziaten). Hoe moeizaam en geforceerd de pogingen van de *worldhistorians* (of *global historians*) soms ook mogen zijn, het gaat juist in het huidige tijdgewricht wel om een belangwekkend vraagstuk. Van de emeritus van een leerstoel die zo nadrukkelijk *algemene* geschiedenis heet en zich met nadruk met de niet-Europese geschiedenis heeft beziggehouden, zou ik graag een meer directe en intensieve bijdrage aan het debat over de wereldgeschiedenis hebben gezien. Maar het is niet aan de recensent om de gerecenseerde auteur te meten aan een ander onderwerp dan waar hij over schreef. Meer dan een verlangen is deze opmerking dan ook niet.

J.C.H. BLOM,

EMERITUS UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Middeleeuwen

Noomen, P.N., *De stinzen in middeleeuws Friesland en hun bewoners* (Middeleeuwse studies en bronnen 94; Hilversum: Verloren, 2009, cd-rom, 277 blz., ISBN 978 90 6550 916 1).

Dat het middeleeuwse Friesland een groot aantal kastelen, woontorens en stenen huizen telde, wisten we, maar dat het er meer dan zeshonderd waren, had niemand gedacht. Het aantal is een van de verrassingen van de door de historicus Paul Noomen verrichte inventarisatie die in 2009 werd

afgesloten met een fraaie publicatie. De feitelijke inventarisatie, met beschrijvingen van de stinzen – want zo noemen we deze Friese kastelen –, samen meer dan vijfhonderd pagina's, is gepubliceerd op een cd-rom. Noomen heeft hiervoor, behalve van de klassieke bronnen voor kastelenboeken (archeologie, bouwhistorisch onderzoek, afbeeldingen, vermeldingen in archivalia en verhalende bronnen), ook gebruik gemaakt van oud kaartmateriaal en prekadastrale grondboekhoudingen. In die zin is het stinzenboek een belangrijk onderdeel van de grootschalige kartering van machtsposities in het middeleeuwse Friesland, waaraan door dezelfde Noomen sinds enkele decennia wordt gewerkt.

Alleen de inleiding is in boekvorm uitgegeven. 'Inleiding' is eigenlijk niet het goede woord. *Stinzen in middeleeuws Friesland* is een fundamentele studie die een belangrijke bijdrage levert aan de kennis van de middeleeuwse samenleving. Het accent ligt op de sociale structuur van Friesland en de plaats van de stins daarin. Omdat 'stins' gedefinieerd kan worden als een verdedigbare adelswoning gaat Noomen diep in op de maatschappelijke positie van de adel en de riddercultuur in Friesland. Hij doet dat met behulp van een aantal 'zoeklichten' die achtereenvolgens worden gericht op diverse regio's binnen Friesland in verschillende perioden: Noordelijk Oostergo in de twaalfde en dertiende eeuw, Oud-Wagenbrugge en Wildinge in de veertiende, Franekeradeel in de vroege vijftiende. Pas voor de latere vijftiende en zestiende eeuw wordt heel Friesland overzien. Deze opzet heeft alles te maken met de bronnensituatie. De abtenlevens van het klooster Mariëngaarde vertellen veel over de dertiende eeuw, de administratie van de graven van Holland over de veertiende, het *Register van de rechtsomgang* van Franekeradeel beslaat de jaren 1406-1438 en de kronieken uit het klooster Thabor brengen vooral de periode rond 1500 in beeld. Dankzij zijn fenomenale kennis van de Friese middeleeuwse geschiedenis weet Noomen deze bronnen overtuigend aaneen te rijgen tot een doorlopend geschiedbeeld.

Opvallend is dat hij daarbij kan wijzen op overeenkomsten met aangrenzende gewesten. Verschijnselen als vaste familienamen, een patrilineair bewustzijn, adellijke relaties met kerken en kloosters en elementen van een ridderlijke cultuur, ja zelfs van feodaliteit komen in Friesland net zo goed voor als daarbuiten. De vorm en verspreiding van stinzen vertoont evenmin een afwijkend beeld. Pas vanaf circa 1350, als de ontwikkeling van een landsheerlijk gezag in Friesland stilvalt, gaat het land uit de pas lopen. Waar elders het vetewezen werd uitgebannen door een groeiende centrale macht, en grote, vorstelijke burchten het kastelenlandschap gingen domineren, bleef het kleinschalig geweld in Friesland aan de orde van de dag, hetgeen leidde tot het voortbestaan van vele kleine steenhuizen. Pas na 1500, toen ook hier een centrale landsheerlijkheid werd gevestigd, verloren de huizen hun functie.

De min of meer systematische vergelijking met de situatie in aangrenzende landen is een van de sterke punten in Noomens onderzoek. Tegelijk legt het ook enkele mogelijke zwakten bloot. In de eerste plaats is de definiëring van het kernbegrip 'stins' niet universeel toepasbaar. Stinzen zijn verdedigbare adelshuizen, maar het begrip 'verdedigbaarheid' is volgens Noomen relatief. Het 'moet gerelateerd worden aan de frequentie en de omvang van het geweld in de betreffende regio'. Kleine edelmannshuizen die in Holland vanwege de sterke vorst met zijn kanonnen niet meer verdedigbaar waren, waren dat nog wel in Friesland, waar men vooral met klein geweld onderling te maken had (182). Deze stelling is echter problematisch. Ook in Holland bestond in de vijftiende eeuw nog 'klein, onderling geweld', waarin adelshuizen een rol speelden. Huizen die niet meer bestand waren tegen een beleg met vorstelijke kanonnen, boden wel degelijk bescherming tegen plunderaars en burenen met wie men ruzie had. Bovendien zijn de feitelijke aanwijzingen voor de verdedigbaarheid van de Friese stinzen soms gering. Sommige van de door Noomen als 'stinzen' aangeduide huizen, zouden in Holland misschien slechts als 'begraven hofsteden' te boek gesteld worden.

Een ander probleem is de verklaring van het ontbreken van grote, samengestelde kastelen in Friesland. Noomen zoekt het uitsluitend in het ontbreken van een landsheerlijkheid (onder andere op pagina 88), maar men zou ook kunnen denken aan het ontbreken van een hoge adel. Dat die er niet was in Friesland heeft niet alleen met de afwezigheid van een landsheer te maken, maar ook met zaken als erfrecht en huwelijksstrategie. Het erfrecht komt in het boek wel aan de orde (193 e.v., 244), zonder echter dat de implicaties voor bezitsaccumulatie en daarmee voor de omvang van stinzen expliciet worden besproken.

Noomens boek roept door zijn comparatieve benadering enkele vragen op. Dat is een compliment. Wie de diepten van het detailonderzoek ingaat en tegelijk de weidse verten van het Europese kasteel- en adelonderzoek in het oog wil houden, maakt het zichzelf niet gemakkelijk. Dat daarbij niet alle vragen in één keer opgelost kunnen worden, is te begrijpen.

ANTHEUN JANSE, UNIVERSITEIT LEIDEN

Soens, Tim, *De spade in de dijk? Waterbeheer en rurale samenleving in de Vlaamse kustvlakte (1280-1580)* (Historische economie en ecologie; Gent: Academia Press, 2009, xix + 359 blz., ISBN 978 90 382 1352 1).

De titel van dit boek verwijst naar de symbolische handeling waarmee grondeigenaren afstand konden doen van hun grond. Wie de spade in de dijk stak, was zijn grond kwijt maar ook verlost van de daarop rustende schulden. In de middeleeuwen grepen vele kleine boeren in de Vlaamse kustvlakte naar dit laatste redmiddel. Het geploeter op het land leverde structureel te weinig op om de kosten van het dijkonderhoud te kunnen betalen. De centrale vraag van het boek is in hoeverre er een duurzaam waterbeheer werd gevoerd in de laat-middeleeuwse Vlaamse kustvlakte, en de titel